

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING NUTQIY KOMPETENSIYALARINI MUSTAQIL ISHLAR ORQALI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Mirzayorov Lazizbek Bahodirovich

Mirzayorova Sitara Bahodirovna

Javliyeva Ma'mura Bahodir qizi

Qashqadaryo viloyati Ko'kda tumani 66-maktabning

Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola yurtimizda yosh avlodning jismonan va aqlan sog'lom, yutuk shaxslar bo'lib yetishishiga qaratilayotgan e'tibor, boshlang'ich sinflarda nutqiy kompetensiya va uning inson hayotidagi muhim o'rni haqida ma'lumotlar jamlagan. Shu bilan birga, bolalarda nutqni shakllantirish usullari, qolaversa nutq haqida buyuk allomalarimiz fikrlari keltirilgan.

Kalit so'zlar: ilm-ma'rifat, nutqiy kompetensiya, tafakkur, talaffuz, sintaktik qurilish, bog'lanishli nutq, yozma bayon, til vositasi.

Mamlakatni qudratli, millatni buyuk qiladigan kuch bu – ilm-fan, ta'lim va tarbiya ekanligi isbot talab qilmas haqiqatdir. Bugun mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlar yoshlarning oliy ta'lim bilan qamrab olinishini yanada kengaytirish, ularni bilim va malakali etib tarbiyalash, jahon taraqqiyotiga mos mutaxassislar tayyorlashga qaratilgan. Yangi O'zbekistonga ilm-fanga e'tibor yuqori cho'qqiga chiqqani bejiz emas. Chunki hozir zamonaviy hayotni ilm-ma'rifat va ta'limning taraqqiyotisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Jahonning yetakchi davlatlarida ham ta'limni rivojlantirish birinchi galdagi vazifa sifatida belgilanmoqda. Zero, mamlakatning kelgusi ravnaqi aynan shu sohada qo'lga kiritgan yutuqlari bilan chambarchas bog'liqdir. Kelajagimiz poydevori bo'lmish yosh avlodni aqlan sog'lom, tetik va zukko etib voyaga yetkazishda ham ilm fan o'chog'I bo'lmish kichik ta'lim jabhalarining o'rni beqiyosdir. Shu sababdan islohatlarning asosiy negizi maktabgacha ta'limni tubdan isloh etish, maktablarni malakali ustozlar va zamonaviy texnologiyalar bilan ta'minlashga qaratilmoqda. Binobarin, dono xalqimiz aytganidek: "Yoshlikda olingan bilim- toshga o'yilgan naqsh kabidir". Farzandlarimizga berilajach bilimlarni barchasini boshlang'ich sinfdan boshlashimiz yuqorida keltirilgan maqsadlarga birinchi qadam bo'lib hizmat qiladi.

Boshlang'ich sinfda boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqiy kompetensiyalarini kuchaytirish eng asosiy vazifalardan biridir. Nutqda fikr shakllantiriladi, shu bilan birga, fikr nutqini yaratadi. «Nutq tafakkur bilan chambarchas bog'langandir. Nutq bo'lmasa, tafakkur ham bo'lmaydi, til materiali bo'lmasa, fikrni ifodalab berib bo'lmaydi». Fikrni nutqiy shakllantirish uning aniq,

tushunarli, sof, izchil, mantiqiy bo‘lishini ta’minlaydi. Nutq - kishi faoliyatining turi, til vositalari (so‘z, so‘z birikmasi, gap) asosida tafakkurni ishga solishdir. Nutq o‘zaro aloqa va xabar funksiyasini, o‘zaro fikrni his-hayajon bilan ifodalash va ta’sir etish vazifasini bajaradi. Yaxshi rivojlangan nutq jamiyatda kishining aktiv faoliyatining muhim vositalaridan biri sifatida xizmat qiladi. O‘quvchi uchun esa nutq maktabda muvaffaqiyatli ta’lim olish qurolidir. Agar o‘quvchi va uning tildan bajargan ishlari ko‘zda tutilsa, nutq o‘stirish deganda, tilni har tomonlama (talaffuzi, lug‘ati, sintaktik qurilishini, bog‘lanishli nutqni) aktiv amaliy o‘zlashtirish tushuniladi. Agar o‘qituvchi ko‘zda tutilsa, nutq o‘stirish deganda, o‘quvchilar tilning talaffuzi, lug‘ati, sintaktik qurilishi va bog‘lanishli nutqni muhim aktiv egallashlariga yordam beradigan metod va ish turlarini qo‘llash tushuniladi. Nutq faoliyati uchun, shuningdek, o‘quvchilar nutqini o‘stirish uchun bir necha shartga rioya qilish zarur:

1. Kishi nutqining yuzaga chiqishi uchun talab bo‘lishi kerak. O‘quvchilar nutqini o‘stirishning metodik talabi o‘quvchi o‘z fikrini, nimanidir og‘zaki yoki yozma bayon xohishi va zaruriyatni yuzaga keltiradigan vaziyat yaratish hisoblanadi.

2. Har qanday nutqning mazmuni, materiali bo‘lishi lozim. Bu material qanchalik to‘liq, boy, qimmatli bo‘lsa, uning bayoni shunchalik mazmunli bo‘ladi.

3. Fikr tinglovchi tushunadigan so‘z, so‘z birikmasi, gap, nutq oborotlari yordamida ifodalansagina tushunarli bo‘ladi. Shuning uchun nutqni muvaffaqiyatli o‘stirishning uchinchi sharti - nutqni til vositalari bilan qurollantirish hisoblanadi. Nutq o‘quvchilar tafakkurini o‘stirishda muhim vositadir.

Nutq fikrni bayon etish vositasi bo‘libgina qolmay, uni shakllantirish quroli hamdir. Fikr nutqning psixologik asosi vazifasini bajaradi, uni o‘stirish sharti esa fikrni boyitish hisoblanadi. Aqliy faoliyat sistemasini egallash asosidagina nutqni muvaffaqiyatli o‘stirish mumkin. Shuning uchun o‘quvchilar nutqini o‘stirish materialni tayyorlash, takomillashtirish, mavzuga oidini tanlash, joylashtirish, mantiqiy operatsiyalarga katta ahamiyat beriladi. Tafakkur til materiali yordamida nutqiy shakllantirilsa va bayon etilsagina muvaffaqiyatli o‘sadi. Tushuncha so‘zlar yoki so‘z birikmalari bilan ifodalanadi, shunday ekan, tushuncha til vositasi bo‘lgan so‘zda muhim aloqa materialiga aylanadi. Kishi tushuncha ifodalaydigan so‘z (so‘z birikmasi) ni bilsagina, shu tushunchaga asoslangan holda, tashqi nutqda fikrlash imkoniga ega bo‘ladi.

Nutq madaniyati tarixiga yuzlansak, tog‘ri va ravon so‘zlash haqida juda ko‘p ajdodlarimizning yozma nasihatlarini ko‘rishimiz mumkin. Hususan, Forobiy, Zamaxshariy, Beruniy, Ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Kaykovus, Alisher Navoiy kabi mutafakkirlar o‘z asarlarida nutqni mahnaviy kamolot belgilaridan biri sifatida qayd etganlar. Jumladan, Forobiy so‘zlash quvvati haqida shunday deydi: —...so‘zlash quvvati (nutq) shunday quvvatki, uning yordamida inson bilim va hunar egallaydi, uning yordamida xulq-atvoridagi xunuk va go‘zal harakatlarni ajrata biladi va

bajarilishi zarur bo'lgan-bo'lmagan ishlarni ado etadi, shu bilan birga zararli va foydali narsani, lazzatli va achchiq narsalarni fahmlaydi. M.Koshg'ariyning —Devon-u lug'otit turk asarida —Adab boshi – til maqoli keltirilgan. Bu buyuk ajdodlarimizning inson ma'naviyatining shakllanishi va rivojlanishida tilning nechog'li ahamiyatli ekanligiga urg'u berganini ko'rsatadi. Yusuf Xos Hojib insonda uquv-idrok va bilim til, so'z orqali a'yon bo'lishini aytib, nutqning ravon bo'lishiga da'vat etadi: —o'quv va bilimning tilmochi, tarjimoni tildir. Kishiga ro'shnoqlik, yaxshilik va ezguliklar til tufayli keladi, buni yaxshi bilib olish kerak. Qut-izzatni ham, obro'-e'tiborni ham kishi til orqali topadi. Hech qachon ko'p gapirma. Juda oz so'zla. Tuman so'z tugunini bitta so'z bilan yozib yubor, ya'ni oz so'zlarga ko'proq ma'no singdirish payidan bo'lgan. Kaykovus o'zining —Qobusnoma asarida so'zlash madaniyati quyidagicha e'tirof etadi: —... xalq oldida gapirganda so'zing go'zal bo'lsin, bu so'zni xalq qabul qilsin. Xaloyiq sening so'zing bilan baland darajaga erishganingni bilsin, chunki kishining martabasini so'z orqali biladilar, har kishining ahvoli o'z so'zi ostida yashiringan bo'ladi.

Yuqorida keltirilgan fikrlarni jamlagan holda shuni ta'kidlash joizki, boshlang'ich sinf o'quvchilari nutqini o'stirish masalasi hozirgi uslubiy adabiyotlarda til, lug'at boyligi va nutq madaniyati haqida bilimlarga turlicha yondashuvlar asosida hal qilinadi. Boshlang'ich sinf ona tili dasturiga kiritilgan lingvistik tushunchalardan kelib chiqib, mashqlarni fonetik, leksik, so'z yasalihi, morfemik (so'z tarkibi), grafik, orfografik, orfoepik, grammatik mashqlarga ajratish mumkin. Mazkur mashqlar asosida amalga oshiriladigan tahlil o'quvchilarning nazariy tushunchalarni o'zlashtirishlariga yordam berishi, lug'atini boyitishi, bog'lanishli nutqini o'stirishi jihatidan keng qamrovli bo'lib, o'quvchilarning tilni har tomonlama o'zlashtirishlarini ta'minlashini nazarda tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Qorayev S.B., Janbayeva M.S. "Boshlang'ich sinf o'qish darslarida sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish". Academic research in educational sciences, 2(4).
2. Qorayev S.B., Allayorova S.B. "Boshlang'ich sinf o'quvchilarini pirls xalqaro baholash dasturi tizimiga tayyorlash jarayonini takomillashtirish masalalari". Academic research in educational sciences, 2(2).
3. M. Tilakova, S. Qoraev. "Recommendations for students'creative ability development". Academic Research in Educational Sciences, 1(4), 184-189.
4. Тилакова М.А., ^ораев С.Б. "Укувчилар креативлик крбилиятларини ривожлантириш буйича тавсиялар". Academic research in educational sciences, 4(2).